

ним до абсурду. Сьогодні відбувається вирівнювання відносин між державою і окремою особистістю з точки зору обсягу їх прав і обов'язків, також гарантій реалізації останніх. По-друге, децентралізацію правового регулювання. Конституція України створила базу для стимулювання правотворчої діяльності різних складових механізму державного апарату, органів місцевого самоврядування та громадських утворень. По-третє, інтеграцію в національну правотворчість загально визначених принципів і норм міжнародного права.

Список літератури: 1. Дідоренко С.О. До питання підготовки кадрів у відомчих навчальних закладах // Вісник Академії правових наук України. Х., 1996. №7. 2. Бородич Л.В. Відомчі навчальні заклади покликані забезпечити органи внутрішніх справ висококваліфікованими кадрами // Інформаційний бюлетень Республіканського навчально-методичного центру. 1995. №1. 3. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультетов / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. М., 1998. 4. Скаун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. Х., 2000. 5. Кома-ров С.А. Общая теория государства и права. М., 1998.

Надійшла до редколегії 21.05.02

І.А. Невзоров

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОРЕВОЛЮЦІЙНИХ ЮРИСТІВ (ДРУГА ПОЛ. ХІХ – ПОЧ.ХХ СТ.)

У науковий обіг у вітчизняній юриспруденції термін «законність» увійшов у другій половині ХІХ сторіччя.

Вже на початку ХХ ст. законність як керівний принцип діяльності державного апарату царської Росії знайшов своє законодавче закріплення. У ст.84 Основних законів Російської імперії (вид. 1906 р.) було передбачено, що основним принципом правового ладу є принцип закономірності управління, полягає у тому, що «Імперія Російська керується на твердих засадах законів, виданих у встановленому порядку».

Серед дореволюційних юристів, що писали про проблему законності, варто окремо виділити праці таких авторів, як Михайловський І.В., Шершеневич Г.Ф., Васковський С.В., Коркунов М.М., Тарановський Ф.В., Трубецький С.М., адже вони внесли найбільш значний внесок у розробку проблеми законності.

Юридична наука цього періоду розробила чіткі теоретичні критерії, за допомогою яких правовий акт (як нормативний акт, так і акт застосування норми права) міг би бути визнаний неправовим. Як писав С.В. Васковський: «Якщо адміністративна влада видає розпорядження, що виходить за межі її компетенції, або якщо законодавець висловлює свою юридичну точку зору приватно (неофіційно), поза порядком, встановленого для видання законів, то такі акти не мають обов'язкової сили для громадян» [2, с.10]. Наявність компетенції (владних повноважень) та дотримання порядку прийняття акта – дві обов'язкових умови законності акта, що приймається державою.

Дотримання процесуальних вимог є формальним критерієм законності правового акта. У той час наявність формального критерію законності правового акта недостатньо, на думку цього автора, для того, щоб такий акт цілком вважати законним. Також необхідно досліджувати і змістову частину правового акта.

Васьковський Є.В. писав: «Під «Рішенням», що не суперечить закону», можна вважати таке рішення, що не суперечить:

- 1) буквальному значенню закону;
- 2) внутрішньому розуму його мети;
- 3) загальному змісту законів» [2, с.53].

Як вважав І.В. Михайлівський, закони повинні бути виконані за точним та буквальним їх змістом без усякої зміни та їх поширення [3, с.56]. В основі поглядів цього вченого щодо «природи» законності лежать дві тези:

- 1) законність – керівна основа всього державного життя [3, с. 413];
- 2) загальнообов'язковість правової норми до всіх суб'єктів права.

Крім того, як вважав І.В. Михайловський, суверенна законність у державі буде дотримуватися, якщо: 1) закони видаються тільки на майбутній час; 2) коли законодавець не є в той же час і суддя» [3, с.414].

В основі уявлень Коркунова Н.М. про законність лежали погляди відомого німецького юриста Рудольфа Іеринга, який у своїй праці «Цілі в праві» вказував насамперед на те, що правомірність є перша умова політичної сили. Найкраща політика, на думку Р.Іеринга, є правомірність [4, с.17].

На думку Коркунова Н.М., головна опора всякої державної влади є не що інше, як високий розвиток почуття законності. Поняття про необхідність дотримання встановлених правил – *opinio necessitatis* – дає в умах членів суспільства виправдання їхнього значення і підтримує їхнє дійсно неухильне застосування. Зрозуміло, що це почуття законності, яке з одного боку, складає основну силу для уряду, змушуючи підданих добровільно підкорятися його розпорядженням, а з іншого боку, змушує державну владу обмежувати себе у своїх діях, тому що деспотична державна влада є головною перешкодою для розвитку почуття законності. Для того, щоб у суспільстві склалося почуття законності, необхідно, насамперед, щоб закон виконувався суворо тими ж людьми, що стоять вище всього в суспільстві, тобто органами уряду [5, с.241].

На думку Г.Ф. Шершеневича, до дотримання законів спонукає громадянина засвоєна їм схильність виконувати веління закону. Якщо людина звикла завжди погодитися з вимогами законів своєї країни, у нього розвивається почуття законності. Виховання цього почуття складає надійну опору держави, залежить не тільки від самого громадянина, але і від усього складу державного життя. Якщо в державі закони погано дотримуються особами, що стоять при владі, якщо в країні закони складають тільки сітки, у які попадає дрібна риба, а велика проходить крізь, то не може створитися в громадян почуття законності, а створене легко руйнується. Для виховання законності необхідний приклад зверху, – сама влада повинна вважати для себе смертним гріхом порушувати закони, нею ж створені [6, с.73].

Розглядаючи законність як принцип діяльності державних органів, у дореволюційній літературі порушувалося питання і про юридичні гарантії дотримання цього принципу в процесі правореалізації.

Адольф Меркель вважав, що в кожній державі необхідно установити певні гарантії для того, щоб не було серйозних порушень істотних прав громадян. От чому у всіх упоряджених державах існує цілий ряд гарантії, що забезпечують закономірність дій не тільки окремих органів уряду, але і самого уряду [7, с.105]. Серед них на першому місці стоять конституційні гарантії.

У Малому енциклопедичному словнику видання Брокгауз – Ефрон зветалася увага на ту обставину, що контроль судової влади над законністю дій уряду відноситься до числа конституційних гарантії законності [8, с.8].

Більшість дореволюційних авторів думало, що конституційні гарантії правопорядку полягають у належній організації державної влади. Ця організація повинна звести до мінімуму небезпеку виродження влади в голій деспотизм; вона повинна гарантувати сумлінне виконання всіма агентами влади своїх обов'язків і повага ними прав громадян [3, с.599]. До них належать надійна система стримувань і контролю, що перешкоджає різним органам влади порушувати права громадян, широкий розвиток місцевого самоврядування, належна організація законодавчої установи. Але вінцем усього є створення того органу влади, якому доручається здебільшого охорона права, – суду.

На думку ж Ф.В. Тарановського, юридичні гарантії правопорядку полягають у тім, що кожен, чиє суб'єктивне право порушене будь-ким, може звернутися до суду й одержати відповідне задоволення [9, с.104].

До числа найважливіших юридичних гарантії законності І.В. Михайловський зокрема відносив наявність у державі системи органів адміністративної юстиції. Він вважав, що адміністративна юстиція є контроль суду над законністю дій уряду і підлеглих йому органів адміністрації, а також місцевих самоврядних громад. Цей контроль здійснюється в такий спосіб: кожен правомочний суб'єкт, який вважає, що його права (приватні чи публічні) порушено діями органу влади, що виразилось чи в розпорядженні, чи у виданні незаконного указу, звертається в суд з адміністративним позовом. Якщо суд знайде, що право дійсне порушене, він скасовує відповідне розпорядження чи указ, а також може змусити орган влади виконати його обов'язок [3, с.603].

Основною гарантією законності Н.М. Коркунов вважав об'єктивне і безсторонне правосуддя, що здійснюється незалежним судом. На думку цього автора, якщо тлумачення і застосування права буде довірено особливому органу влади, незалежному і самостійному, то цим самим розв'язання питань права буде поставлено поза впливом усяких сторонніх праву розумінь (політики, доцільності, особистих інтересів), і пануванню права як стосовно громадян, так і стосовно органів влади, буде надано належну твердість [5, с.243]. Цю точку зору цілком розділяв і І.В. Михайловський, що писав: «Суд повинний бути однаково далекий і від тенденцій похитнути існуючий політичний і соціальний лад, і від тенденцій перетворитися в слухняне знаряддя тимчасових планів внутрішньої політики, і від-

бивати в собі всі прояви «суспільної думки». Уособлення справедливості, консерватизму, спокою, безпристрасності, вищого авторитету, державної моці, усієї повноти наукових і професійних знань, життєвого досвіду, він повинний бути основою всього державного життя» [3, с.604].

У роботах учених юристів кінця XIX – поч. XX ст. проблема законності розглядалася в контексті великої проблеми – проблеми створення і функціонування правової держави. Законність, як явище громадського життя повинна була бути показником, що характеризує стан взаємин людини і держави.

Однією немаловажною особливістю наукового стану розробки проблем законності наприкінці XIX поч. – XX ст., про яку неможливо не згадати, є теоретичне і практичне вирішення колізії між проблемою законності і доцільності.

Треба відзначити, що з часів видання «Судових» статутів імператором Олександром II у Росії судова практика офіційно стала мати значення самостійного джерела права [1, с.135]. У них уперше пропонувалося суду не зупиняти рішення під приводом неповноти чи протиріччя існуючих законів, а вирішувати не передбачені законом випадки на підставі загального розуму всього законодавства. Таким чином, доцільність судового рішення визначалася тільки рамками правової норми, а у випадку пробілів у законодавстві суддя фактично повинний був керуватися власною правосвідомістю і знаннями загальних принципів права, у т.ч.і законності. Як відзначав Трубецької Е.Н.: «Поки відбуваються передпологові потуги законодавства, що передують появі закону, життя не чекає і пред'являє всі нові і нові вимоги. Тому адміністрації доводиться часто зіштовхуватися з казусами, що не можуть бути дозволені на підставі діючого права і які тим часом, вимагають невідкладного рішення» [1, с.131]. Оскільки більшість вітчизняних учених – юристів поч. XX ст. думали, що керівним принципом тлумачення повинне бути початок легальності, чи законності, тобто згода з діючим правом [2, с.247], те, отже, тлумачення задається тільки усуненням утруднень у розумінні змісту діючої юридичної норми і не може йти далі і задаватися метою усунення протиріччя, у якому може опинитися закон стосовно дійсних потреб життя в справедливій регламентації.

Закінчуючи короткий огляд стану наукової розробки проблематики законності в зазначений період, слід вказати, що законність розглядалася як принцип діяльності державних органів і як особливе правове почуття, властиве людині. Про останню сторону проблеми законності писало більшість дореволюційних юристів.

Список літератури: 1. Трубецької Е.Н. Лекції по енциклопедии права. М., 1913. 2. Васьковский Е.В. Керівництво до тлумачення і застосування законів для починаючих юристів. Москва, 1913. 3. Михайлівський І.В. Нариси філософії права. Т.1, Томск, 1914 р. 4. Олександр Борзенко, Рудольф фон Иеринг і Фелікс Даний із сучасного правознавства. Ярославль, 1880 р. 5. Коркунов Н. Лекції по загальній теорії права, видання друге. С. Петербург, 1890. 6. Шершеневич Г.Ф. Загальне навчання про право і державу. Лекції. Москва, 1908. 7. Меркель А. Юридична енциклопедія, пров. Ф.К. Зейделя. С.Пб, 1910. 8. Малий енциклопедический словарь. Изд. Брокгауз – Ефрон. Т.1 (випуск другої), изд. II – е. С. Петербург, 1907. 9. Тарановский Ф.В. Підручник енциклопедії права. Юр'єв, 1917.

Надійшла до редколегії 14.05.02